

UOT 80.

NƏSİMİ POEZİYASININ ŞAĞIRDLƏRİN DÜNYAGÖRÜŞÜNÜN FORMALAŞMASINDA ROLU

Adilə Həsən qızı Nəzərova

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

ORCID: 0000-0002-4340-6882

E-mail: adile1970@mail.ru

Açar sözlər: sözün gücü, eyham, məna, həqiqət, dünyagörüşün formalaşması.

Ключевые слова: сила слова, отражение, смысл, истина, формирование мировоззрения.

Key words: word strength, reflection, meaning, truth, formation of worldview.

Hazırda ümumtəhsil məktəblərində əqli tərbiyənin inkişafı üçün iki yoldan: təlim prosesindən və sinifdən xaric tədbirlərdən istifadə olunur. Təlimlər əqli tərbiyənin başlıca vasitəsidir. Xüsusilə ədəbiyyat fənnindən keçilən sinifdən xaric dərslərdə şagirdlər birlikdə zəruri bacarıq və vərdislərə də yiyələnirlər. Məsələn, öz fikrini daha dolğun və düzgün ifadə etmək, gələcəkdəki işlərini, həyatını planlaşdırmaq, özünə nəzarət bacarığı, özünü, hisslərini, emosiyalarını kontrol etmə vərdisləri məhz bu təlimlər zamanı formalaşır və inkişaf edir.

Bütün tarixlərdə insanlığın inkişafı millətlərin mədəni həyatında gözəllik və estetik anlayışların formalaşması ilə ölçülmüşdür. Gözəl olaraq qəbul edilən nə varsa həyatın içinə girmiş, yaradıcılığın bütün sahələrində fikir, hiss, məna və xəyal gücünün ünsürü olaraq şəkil, söz, səs və s. kimi işlənmişdir.

İ. Nəsimi sözə xüsusi dəyər verən və ondan məharətlə istifadə edən sənətkardır. Şair insanın məğrurluğunu əxlaqın əsası sayırdı.

Ərkansız olanlarla rəfiq olma, Nəsimi,
Yol əhli gözət, sən ədəb-ərkan tələb eylə...

Nümunədən də göründüyü kimi, İ. Nəsimi yaradıcılığında lirizm və sözün təsir gücünün genişliyi ilə seçilir. Sözün təsir gücü isə uşaqlıq, yeniyetməlik, gənclik çağlarından formalaşmağa başlayır.

Mütəfəkkir şair “Söz” rədifli qəzəlində dünyanın Allahın “kün” (ol) sözü ilə yaranmasını xatırladaraq, sözün gücü ilə bərabər, onun estetik ifadəsinin vacibliyini də bir daha ortaya qoymuşdur:

Kaf u nundan vücuda gəldi cahan,
Əgər anlar isən ayandur söz. (2, s.325-327)

Etiraf etməliyik ki, dünyada və ölkəmizdə xüsusilə son dövrlərdə İslam dini adı altında insanların aqlını qarışdıran, fikir və düşüncələrində ziddiyyət yaradan, dünyagörüşünü alt-üst edən xeyli sayda dini cərəyanlar fəaliyyət göstərir. Bu cərəyanların arxasında fanatizm, xurafat və cəhəlat yoluxucu xəstəliklər kimi yayılır. Nəsiminin də əqidəsi olan hürufilik insanı əsarətdən azadlığa aparan, ağıla, idraka daha çox önəm verən yoldur. Bu yolda Nəsimi insanı

Allahlaşdırır, Allahı insanlaşdırır. Bu insanın Allah səviyyəsinə ucaldılmasıdır, onun aliliyidir. Allahla İnsanın vəhdəti - qovuşması cismən və ruhən azad olmanın, mənəvi sərbəstliyin, fikir azadlığının, düşüncə saflığının təminatıdır.

Nəsimi bütün bu ideyaları ilə yanaşı həm də tolerantıdır, onun dini baxışları insan zəkasında, idrakında, təfəkküründə görünməmiş inqilab yaradır. Nəsiminin əqidəsinin böyüklüyü, fəlsəfi vüsəti, fikir genişliyi insanın bir şəxsiyyət olaraq dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm yer tutur. Şairin şeirlərinin tədrisi şagirdlərin həyat, insan, təbiət, əxlaq, millət, mənəviyyət, dini dəyərlər və s. haqqında doğru məlumatlara yiyələnməsində, onlarda milli şüurun formalaşmasında önəmli rol oynaya bilər. Nəsiminin təbiətlə insanın bütövlüyünü əks etdirən, təbiət şeirlərindən sayılan “bahariyyələr” və “xəzaniyyələr”indəki müsbət özəlliklərinin təsirini yaratmaq üçün tədrisi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ay ilə günəş üzün heyranıdır,
Mişk ilə ənbər saçın tərhanıdır.
Çün Nəsimi əyyamın sultanıdır,
Dövr anın, dövran anın dövranıdır.

Bu şeirdə şair baharın gəlişinin, təbiətin yenilənməsinin insanın ruhunda yaratdığı oyanışla əlaqəsini təsvir, insanın təbiətin bir parçası olduğunu sübut edir.

Eləcə də “Güldür Gül” şeiri təbiət təsviri yaratmaqla bərabər yaradıcı şagirdlərdə bədii fikrin formalaşmasına da kömək olar.

...Gülden terazi tutarlar,
Gülü gül ilə tartarlar.
Gül alır, güli satarlar,
Çarşı pazarı güldür gül. (4)

Fikrimizcə, bu şeirin daha aşağı VI-VII siniflərdə tədrisi yaradıcı şagirdlərin bədii söz ehtiyatlarını zənginləşdirməklə yanaşı tuyug şeir formasının inkişafına da təkan verə bilər. Beləcə Azərbaycan ədəbiyyatında dondurulmuş (belə demək olarsa) bu şeir janrını yenidən həyata qaytarmaq imkanı yaranar.

İ. Nəsiminin fəlsəfi fikirləri insanın daha çox mənəvi inkişafına, daxili paklığına yönəlmişdir, burada sözdən, nəsihətçilikdən çox hərəkət, insani dəyərlərə canatmalar var. Onun şeirlərində iztirabdan çox onun səbəbləri var, azadlıq və ona gedən yol var. Şairin bir çox qəzəllərində hökmü qüvvətləndirən “ey” xitabından istifadə olunur: “ey müsəlmanlar”, “ey Nəsimi”, “ey dilbər”, “ey can parəsi”, “ey həkim”, “ey qafil”, “ey fəqih”, “ey könül” və s. Bununla da xitab etdiyi obrazı sözün ahəngi və müraciət forması ilə öz təsiri altına alır və fikirlərini daha cazibəli və estetik ifadələrlə möhkəmlədir. Misranın və ya beytin sonundakı “mənəm”, “olmuşam”, “verməzəm”, “dönməzəm”, “eylərəm”, “qan olar”, “etməgil” hökmləri ilə onu yolundan döndərmək istəyənlərə qarşı hakim kəsilir, onlara özgüvənini nümayiş etdirir. Bəzi qəzəllərinin sonundakı “Nəsimiyəm” ifadəsi də sanki, “məni tanıyırsınız, kimliyimə bələdsiniz” fikrini ifadə edir. (1, s.110)

İ. Nəsimi qəzəllərindəki qərarlılıq, sözünün əri olma, cəsarətli xarakterləri əks etdirən özünüifadə formaları ilə şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşmasına və inkişafına təsir edir. “Ey müsəlmanlar” müraciəti ilə başlayan, yeddi beytdən ibarət “Ayrıılır” rədifli qəzəlinin hər beyti

eyni gücdə və dəyərdə söyləndiyi üçün təkavazlı qəzəllər sırasına aiddir. Haqq-ədalət, inam, vəfa, etibar və vicdanı hər şeydən üstün tutan şair bu qəzəlini öz sələfi, müəllimi Fəzlullah Nəimiyyə ithaf etmişdir. Ustadının edamı anında söylədiyi bu qəzəl bir çarəsizlik olduğu qədər də şairin hayqırtısı və üsyanıdır. Qəzəlin ilk beytinə nəzər salaq:

Ey müsəlmanlar, mədəd, ol yar pünhan ayrılır,
Ağlamayım neyləyim, çün gövdədən can ayrılır.

Bu beytdən də görüldüyü kimi, o, müəllimini gövdə, özünü həmin gövdədəki bir parça cana (burada: budaq, qol) bənzədir. Sonuncu beytdə:

Ey cigərsuz nari-firqətdən Nəsimi çarə nə?
Hər kimə nəhnü qəsəməna çün əzəldən ayrılır.

Ey eşq odundan ciyəri yanan Nəsimi, çarə nədir? Hər kəsin qisməti əzəldən Allah tərəfindən verilib. (Züxruf surəsi, ayə 32) deyən Nəsimi öz yönünü böyük bir sevgi ilə başladığı Allahla eyniləşməyə istiqamətləndirərək, hər bir halında şəxsiyyətin öz psixoloji durumuyla bir bütövlük təşkil etdiyini göstərir.

Öncə nəzərə alaq ki, Nəsimi hürufi şairidir, buna görə də onun şeirlərindəki məhfumları, anlayışları gerçək anlamdan çox, məcazi anlamda işlənmişdir. Şair bəzən sözlərə rəqəm kimi baxır, rəqəmlərdə fəlsəfə axtarır.

İ.Nəsimi poeziyasında əqlin tərbiyəsi ön plandadır.

Çün səni gördü Nəsimi der bəavazi-bülənd:
Eşq ilə mən aşınayəm, əql ilə yad olmuşam.

Hər bir yaradıcı insanın yaratdığı eyni zamanda onun özünü tərənnüm edir. Nəsiminin əsərlərinin, demək olar ki, tamamı şairin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri ilə yanaşı, xalq deyimlərinə, folklor nümunələrinə, özündən əvvəlki dahilərin fikirlərinə söykənən elmi-intellektuallığı, dərin təfəkkürü və heyrləndirici cəsarətilə fərqlənir. Şairin insanda bir sıra müsbət əxlaqi keyfiyyətlər formalaşdırın əxlaqi-didaktik görüşləri neçə-neçə nəsillərin mənəvi tərbiyəsində önəmli rol oynamış və bu gün rol oynamaqdadır. Gənclərdə yüksək dərəcəli mənəvi keyfiyyət hesab olunan ünsiyyət, dostluq, yüksək biliyə və dünyagörüşünə sahib olmaq, başqaları üçün nümunə olmaq, ətrafdakıların rəğbət və hörmətinə, sevgisinə sahib olmaq, gələcəkdə tutacağı mövqeni təmin edəcək xüsusiyyətlərdən biri də səbirdir. Bu beytdə şair gənclərin şəxsi həyatlarında baş vermiş bir sıra uğursuzluqları, xoşagəlməz halları dözümlü və səbirlə qarşılamaya çağırır.

Ən dərin həqiqət gözəlliyin özüdür. Harada gözəllik varsa, həqiqət oradadır. Harada gözəllik yaranırsa həqiqət yaranır. İnsan Yaradandan kənarında deyil, yaradandan özüdür, yəni insan mahiyyətcə ilahidir. İnanclar, dinlər fərqli görünsə də, bir-birinə düşmən deyil, hətta hamısı eynidir. Son beytdə:

Ey Nəsimi, həqdən istərsən götürmək pərdəyi,
Büt-pərəsti bigüman etmək dilərsən, etməgil! (3)

– deyir. Yəni, ey Nəsimi, sən istəyirsən ki, Allah üzündən pərdəni çəkib, özünü göstərsin. Əgər o bunu etsə, büt-pərəsətlər də inanclarında haqlı olduğunu düşünərlər. Əslində, onun İlahiliyi elə üzündəki pərdədir. Həqiqət həqiqi niyyətdir ki, insan həyatın mənasının dərkinə daxilən qəbul edir. Nəsiminin həqiqəti dilində idi, bu isə daxili inamın nitqdə və fəaliyyətdə reallaşmasıdır. Qəzəldə əxlaq, mərdlik, şərəf, ləyaqət, nəciblik anlayışları Nəsimi şəxsiyyətinin səciyyəvi əlamətidir.

Orta məktəblərdə İ. Nəsiminin tədrisinə ayrılan saatlar şairin həyatının, yaradıcılığının və şəxsiyyətinin vəhdətdə təqdim olunması üçün yetərli olmasa da şagirdlərə lazımi qədər məlumat verir. Onlarda çevrənin, toplumun qınağına dirənmə, öz doğrularına tərəf yönəlməkdə qarşısına çıxanlara cəsarətlə arxa çevirmə və s. kimi tərzlər aşılayır ki, bunlar şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşması, şəxsiyyətin bütövləşməsi baxımından əsas göstəricilərdir.

Problemin aktuallığı. İ. Nəsiminin əsərlərində elm, irfan, təhsil, adicə oxumaq qabiliyyəti belə ədəb sayılır. Bu baxımdan şairin əsərlərinin tədqiqi, tədrisi və təbliği öz dövründən başlayaraq günümüzdə də aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi. Həqiqət, ədalət, özünəinam, hiss və ağıl Nəsimi şəxsiyyətinin mahiyyətini ifadə edir. Əsarətə, mütiliyə, yalana qarşı gələn şair öz əqidəsi yolunda şərəf və ləyaqətini qoruyaraq faciəvi ölümü üstün tutur. Şairin poeziyası şagirdlərin dünyagörüşündə yeni ideyalar yaradır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalə gənc tədqiqatçılar və orta məktəbin ədəbiyyat müəllimləri faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. Erol Gündüz, Erdem Sevimli, “Nəsiminin “Senden dönmezəm” radifli gazeline estetik bir yaxlaşım”, Sefad, 2016 (36), 97-124 s.

2. İbrahim Yakar, Seyyid Nəsiminin şiir anlayışı, 17-19 haziran 2005 Ankara. I Uluslararası Seyyid Nəsimi Sempoziumu bildiri, 338 s.

3. <http://www.halilibrahimyakar.com/doc/45RSeyyid%20Nesimi%20B1.pdf>

4. <https://kayzen.az/blog/poeziya/4031/etməgil-i-imadəddin-nəsimi.html>

5. <https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/guldur-gul/15283>

А.Г. Назарова

Роль поэзии Насими в формировании мировоззрения студентов Резюме

Один из великих представителей Азербайджанской литературы XIV века поэт И. Насими верил в могущественную силу поэтического слова и умело использовал его. Философские размышления Насими призывают к духовному развитию человека, его внутренней чистоте. Динамика, присущая в стихах Насими, является по сути как литературным пиком его творчества, так и центром его литературной личности. Выведенные в газелях сильные, мужественные характеры являются основными факторами, влияющими на формирование мировоззрения студентов.

A.H. Nazarova

**The role of Nasimi's poetry in the formation of students' outlook
Summary**

I.Nasimi, a great Azerbaijani poet living in the XIV century, believed in power of a word and skillfully used it as a poet. Nasimi's philosophical thoughts encourage people in moral development. His thoughts sound like human values rather than only admonitions. Dynamics of Nesimi's poems are both literary peak of his creativity and the centre of his literary personality. Determinations as well as resolution to keep one's promise and courageous characters in the poet's ghazals are factors that influence the formation of students' outlook.

Redaksiyaya daxil olub: 14.03.2024